

Kékesi Márk – Mihálka Mária
– Szabó Endre – Terbe Andrea

ÓPUSZTASZER A HIÁBA VÁRT PROSPERITÁS

(2003)

*„Ha ez az ország szíve,
akkor piszok beteg lehet...”*
(az ópusztaszeri plébános a faluról)

BEVEZETÉS

Településszociológiai kutatásunk témájául Ópusztaszer községet választottuk A település országos ismertsége, és a Szegedhez való közelsége voltak azok a tényezők, amelyek figyelmünket ráirányították erre a falura. Vitathatatlan tény, hogy ezt a települést országszerte ismerik, és ezt az ismertséget a falu mellett elterülő Nemzeti Történeti Emlékparknak köszönheti.

A faluban járva azonban – az évi több százezer látogató ellenére – a prosperitásnak nyoma sincs. Éppen ezért hipotézis-párunk első felének lényege a következőképp foglalható össze: A park léte nem gyakorol lényegi gazdasági hatást a településre. Ennek az objektív tényezőnek a szubjektív oldala a hipotézis-pár második eleme: Az országos hírnév büszkeséggel tölti el az itt lakókat.

Kutatócsoportunk négy főből állt, valamennyien a Szegedi Tudományegyetem Szociológiai Tanszékének harmadéves hallgatói vagyunk. Közülünk ketten levelező tagozatos hallgatók, ők az órák látogatása mellett szociális munkásként, illetve tanítónőként dolgoznak. Ez némi segítséget jelentett a nehezebben elérhető személyekkel való kapcsolatfelvételben. Általánosságban azonban elmondható, hogy az alacsonyabb társadalmi-gazdasági státuszú egyének meggyőzése meglehetősen nehéznek bizonyult.

A helyi emberek többsége – mi tagadás – szokatlan bizalmatlansággal fogadott bennünket. Ez a hozzáállás a hátrányosabb társadalmi helyzetű egyének esetében végig meg is maradt. Ezért elsősorban a helyi értelmiségre, valamint a falu életében meghatározó szerepet játszó, nem iskolázott, ám magas presztízsű egyénekre (mint kulcsinformátorokra) hagyatkoztunk. Ők a kutatás végére – mindannyiunk egybehangzó véleménye szerint – nagy bizalommal voltak irántunk, és olyan viszonyt sikerült kialakítanunk jó részükkel, hogy bármikor szívesen látnának újra minket – akár egy újabb kutatás alakalmával is.

HIPOTÉZISEK

A parkban természetesen már mindannyian jártunk. Anélkül azonban, hogy magát a települést alaposabban szemügyre vettük volna, valamennyien úgy véltük, hogy egy országos jelentőségű turisztikai látványosság – az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark – minden bizonnyal egy olyan község mellett kerül el, amelyik a látogatók áradatából hasznot tud húzni.

Ez az elképzelés azonban már az első látogatáskor megdőlni látszott. Ópusztaszer község utcaképe sivár, az épületek állaga leromlott, a földeken a korszerűtlen mezőgazdaság explicit jeleit véltük felfedezni. A faluban a (kis)kereskedelem láthatólag a helyi igények ellátására szorítkozik, a fizetővendég-látás szinte teljes hiánya tapasztalható, a szolgáltatások csak a legalapvetőbb szükségleteket elégíti ki.

A gazdasági elmaradottság ellenére azonban feltételeztük, hogy a község ismeretségéből, komoly történelmi múltjából és a park jelenlétéből adódóan létezik egy speciális ópusztaszeri identitás, ami túlmutat a (lokál)patriotizmus általánosan meglévő szintjén.

Ópusztaszer község története a nagy hírnévvel és történelmi hagyománnyal szemben, meglehetősen egyszerű. A Pallavicini család egykori birtokán, uradalmi központként jött létre a mai település a századfordulón, Sövényháza elnevezéssel. A községésítés az 50-es években indult meg, ekkor épült ki a település mai belterületi része. Tanyái számban már megritkultak, de ma is a település jellegzetes részei. A lakosság mintegy fele külterületen él.

Az előzetes információk alapján – melyeket a helyszín bejárása során szerzett benyomásokból, a település történetének tanulmányozásából és a három kulcsfontosságú személlyel készült interjúból nyertünk – két, egymással némiképp összefüggésben álló (egymást kiegészítő) hipotézist alkottunk meg. Ezek a következők:

1. A Nemzeti Történeti Emlékpark szorosan összekapcsolódik a település nevével, mindezek ellenére nem játszik komoly szerepet a település társadalmi-gazdasági pozícióinak alakulásában.
2. Továbbá feltételezzük, hogy a helyi lakosok szemében Ópusztaszer – ismertségéből, történelmi hagyományaiból adódóan – szubjektíve felértékelődik.

MÓDSZEREK

A település tanulmányozását és hipotéziseink ellenőrzését két, a település-szociológiában bevettnek számító módszerrel végeztük: fókuszcsoportos interjú és mentális térkép készítésével. Emellett előzetesen szakértői interjúkat készítettünk abból a célból, hogy mire a fókuszcsoportos beszélgetésre sor kerül, tisztában legyünk olyan, a falu életét meghatározó jelenségekkel, amelyek irányadóak lehetnek a fókuszcsoportos interjú kérdéseinek összeállításakor. Ennek keretében egy-egy mélyinterjút készítettünk a falu polgármesterével, a plébánossal, valamint egy mezőgazdasági nagyvállalkozóval.

A fókuszcsoportos interjúnak két alapvető típusát különíthetjük el. Ezek alapvetően a résztvevő interjúalanyok számában különböznek. Az ún. kreatív csoport nagy számú (8-12 fő) résztvevőből áll, és – a résztvevők megfelelő kiválogatása esetén – képes a (viszonylagos) reprezentativitás igényeit is kielégíteni. Hátránya, hogy elmélyültebb beszélgetésre nem igazán nyílik lehetőség. Az elmélyült csoport ezzel ellentétben kisebb létszámú (4-6 fő) és olyan személyekből áll, akik megfelelő rálátással rendelkeznek az adott témára (jelen esetben a vizsgált településre). Mi ez utóbbi mellett döntöttünk, elsősorban azért, – mint ezt később látni is fogjuk – mert a településen igen nehéz lett volna egy asztalhoz ültetni 10-12 olyan embert, akik megfelelő módon reprezentálják a falu társadalmának minél több rétegét.

Másik módszerünk a mentális térképezés. Itt elsősorban Ópusztaszer különböző településrészeinek, és természetesen a Történeti Emlékparknak a „mentális térben” való elhelyezkedésére voltunk kíváncsiak. Ennek érdekében helyi lakosokkal 12 darab mentális térképet rajzoltattunk egy olyan, előre elkészített térképvázlat segítségével, amelyen csak a főutak és a település belterületének határai voltak feltüntetve. Az adatközlők kiválasztásakor arra törekedtünk, hogy minél több, a falu közösségének összetételét hűen tükröző személy készítse el a mentális térképet.

A FÓKUSZCSOPORTOS INTERJÚ

A FÓKUSZCSOPORT BEMUTATÁSA

A csoport összeállításánál kiemelkedő figyelmet fordítottunk arra, hogy a csoport tagjai kellő rálátással rendelkezzenek a vizsgált témára. Így került kiválasztásra a polgármester, aki tiszténél fogva is kellő kompetenciával bírt. A csoport másik tagja a helyi általános iskola igazgatónöje. Továbbá a csoport tagja volt egy nyugdíjas agronómus és az iskola gondnoknöje.

A polgármester, mint adatközlő a kutatásunk során kiemelkedően fontos szerepet játszott. Ő biztosította számunkra a beszélgetés lebonyolításához szükséges helyszínt is. A beszélgetésre a polgármesteri hivatalban került sor, az Európai Unió tagyavazás napján. A polgármester a hivatalát társadalmi munkában látja el, amúgy mezőgazdasági vállalkozó, aki jól menő mezőgazdasági kisüzemmel rendelkezik. Született Ópusztaszeri, és külterületi lakos.

Az iskola igazgatónöje a helyi értelmiség reprezentánsa. Ő a 80-as évek végén került Ópusztaszerre tanárként, először tanyán lakott, aztán beköltözött a faluba. Nagyvárosban nevelkedett, így a település viszonyainak megítélésében a külső és a belső szemlélő pozícióját egyaránt fel tudja venni. Ő a fókuszcsoporthoz „lelke”, néhol eruptív módon, érzelemdúsán önti szavakba mondanivalóját. Jelenléte dinamizálja a csoport működését. Véleményére adnak a csoport tagjai, ellenvélekedés nyomokban sem fedezhető fel. Az igazgatónő a helyi kulturális élet, a fiatalokról és a lokális identitásról szóló kérdésekben mutat kiemelkedő aktivitást.

Az agronómus „Józsi bácsi” 65 év körüli, szintén köztisztületnek örvend. Véleményét a polgármester is kiemelten kezeli. Ő is külterületen, tanyán él, és mezőgazdasági vállalkozó. Született ópusztaszeri. A tanyasi életről, életvitelről szóló mondandója igen hasznosnak bizonyult kutatásunk szempontjából. A képviselőtestületnek is tagja. Mondatai velősek, sokatmondóak.

Az iskola gondnoknője a fókuszcsoporthoz „társutas figurája”. Ő is tanyán született, de már bent él a faluban. Mondanivalójában igyekszik felzárkózni a csoport tagjainak véleménye mögé. Ha a kérdést vele kezdjük, akkor nem igazán képes véleményt formálni. Szerepe mindazonáltal nem elhanyagolható, hiszen ő a csoportban az a személy, aki a község társadalmának jó részét kitevő kvalifikálatlan, erősen partikularisztikus szemlélettel rendelkező polgárokat reprezentálja.

Összességében, a tagok interjúszituációban való viselkedéséről elmondható, hogy egymás vélekedéseit, véleményét maximálisan tiszteletben tartották, ellenvélemény megfogalmazására, konfliktushelyzet felvállalására nem került sor. A többi résztvevő álláspontját azonban gyakran kiegészítették a saját, témába vágó ismereteikkel. A csoport tagjai már korábbról ismerték egymást, ezért összeszokott társulatként viselkedtek. Kérdésfeltevéseink azonban olyan témákra irányultak, amelyek egy része újként hatott rájuk, és korábbi, bár látszólag módon meglévő, de egymás előtt még nem taglalt vélekedések előcsalogatására irányultak. Ilyen volt például az ópusztaszeri identitás kérdése.

A FÓKUSZCSOPORTOS INTERJÚ KIÉRTÉKELÉSE

A fókuszcsoporthoz interjú alkalmával szerzett ismereteket az utólagos kiértékelő elemzés során három tematikus blokkba soroltuk. Az eljárással a célunk az adatsűrítés és a jobb tematikus átláthatóság volt.

1. Kül- és belterület problematikája a helyi lakosok vélekedései alapján
2. A fejlődés kérdése, habituális diszpozíciók, összehasonlítás a szomszéd településekkel, a park jelentősége a település gazdasági életében, a prosperitás hiányának vélhető okai

3. A lakók szubjektív viszonyulása a településhez, a park jelentősége a települési identitás kialakulásában

1. A kül- és belterülettel kapcsolatos problematika, a településszerkezet sajátosságai

A kül- és belterületi dichotómia vizsgálata eredetileg is szándékunkban állt, de mielőtt megkérdeztük volna, ők már válaszaikban megkülönböztették e kettőt egymástól. Ez a kérdés annyira fontos szerepet játszik a település lakóinak fejében, hogy valamennyi interjúban és a fókuszcsoportos beszélgetésben önmaguktól kitértek rá. Ópusztaszer község belterülete és külterülete között húzódó határvonal tehát igen fontos törésvonalat jelent. A beszélgetés második kérdése arra irányult, hogy mely részén élnek a településnek. Ők a megnevezések mellé hozzáfűzték, melyik terület minősül bel-, illetve külterületnek. A külterületen való élethez a következőket társították: a tanyasi életforma leértékelődik, a 70-es évek végétől megerősödött egyfelől a tanyáról a faluba történő beáramlás ("...a többség befelé költözik inkább, ahhoz komolyabb egzisztencia kell, ahhoz, hogy maradjon az ősi földeken, a faluba áramlás jellemző inkább, tíz-húsz éve erősödött fel ez a tendencia" – agronómus), másfelől pedig a városból való kiköltözés a tanyákra. Ez utóbbi azonban kényszerűségből történik, a városban (Szegeden) marginális helyzetbe került, alacsony státuszú emberek költöztek tanyára az igen alacsony ingatlanárak miatt. Ezek az emberek a tanyára való kiáramlással próbálják elrejtetni szegénységüket. A fókuszcsoport tagjai megjegyezték, hogy ezek az egykori városi lakosok nem rendelkeznek a tanyasi élethez szükséges alapvető tudással, éppen ezért itt sem tudnak megfelelő körülményeket teremteni maguk és családjuk számára. A paraszti életforma véleményük szerint költséges, ehhez is szükség van megfelelő anyagi kondíciókra. Ők azonban a kiköltözéssel gyakran még rosszabbul jártak: „aki kényszerből jött ki a városból, hogy majd jobb lesz neki – de nem lesz neki jobb – rosszabb helyzetbe kerülnek (...) Szemléletbeli különbség is más, nem lehet a városról csak úgy idejönni, sérülékeny a gazdálkodás, ki kell menni, ha az állatok úgy kívánják” (polgármester); „van egy-két bevándorolt Szegedrűl, de annak igencsak ebbe a parasztizálásba beletört a bicskája, nem tud létezni az itten. Hát ugye ahhoz érteni is köll, nem beleugrani egyből... Ugye ez olyan, mint a gyerekeknek járni, lépésről lépésre lehet

csak. Akinek annyi pénze van, hogy egy ilyen gazdaságot be tudna indítani, annak vagy gyakorlata nincs, vagy nem is akar idegyünni” (őstermelő, külterületi lakos).

Az urbanizáltabb életforma megjelenésének hatására a tanyán élők közül többen vágnak komfortosabb, kényelmesebb életre, és bevágyódnak a faluba, illetve városba.

A külterületeken a lakosság majdnem fele él, ez kb. 1000 fő. A tanyán élés okaiként a következőket említették: a) beleszületés ebbe a tradicionális környezetbe – ők ezt fogadják el természetes élethelyzetként; b) a tanyán élők másik típusa talán úgy jellemezhető, hogy ők azok, akik a városi élet zaja, zsúfoltsága elől, vagy a városi élet drágasága, az olcsóbb élet utáni vágy által motiválva költöztek ki tanyára.

A csoport tagjai szerint kevés a jó állapotú tanya, az infrastruktúra nem szolgálja ki megfelelően az igényeket, fontos az anyagiak szerepe. A tanyasi élet a TSZ működése idején még nem küzdött ennyi problémával. A belterületen élők ennek megfelelően elsősorban a komfortosságot emelik ki a legfontosabb előnyként, minden közel van, megoldott a közlekedés. Hátrányt csak a szubjektív megítélések kapcsán érznek a csoport tagjai, mondván, hogy aki a tanyasi élethez szokott hozzá, az nehezen tud beilleszkedni, azonosulni a falusi élettel: „...nem tudja hova tenni magát, aki külterületről beköltözött, nem könnyű az életformaváltás, aki azelőtt tanyasi módon viselkedett, bekerül a faluba, sok mindent másképp képzel el és sokan nehezen alakulnak át” (agronómus, külterületi lakos). Ugyanez jellemző a városból tanyára költözőkre is, akik nehezen képesek felvenni az új életritmust. A tanyasi ember sokkal inkább kiszolgáltatta a természetnek. A zord időjárás és a hosszú tél gyakran huzamosabb időre elzárja őket a külvilágtól. Autó nélkül szinte teljesen ellehetetlenül a közlekedésük. Ugyanakkor egyre inkább ki vannak szolgáltatva a centrális intézményeknek – gondolunk itt a hivatalokra, az iskolára, az egészségügyi ellátásra – melyeknek könnyű elérhetősége számukra nem megoldott. A legfőbb hátrányként azonban mégis a kulturális lehetőségek hiányát emelték ki.

A gyermekek szempontjából a résztvevők említenek pozitívumokat mind a kül-, mind a belterületre vonatkozóan. Megkülönböztették a tagok a jó- és rosszindulatúság szempontjából a különféle területeken élőket. A tanyán segítőkészek, míg a faluban inkább az irigység dominál egyes vélemények szerint. A falu plé-

bánosa a tanyán élők erősebb vallásosságát és patriotizmusát; tradicionálisabb életmódját, mint értéket emeli ki: „A vallásosság a tanyai emberekben még sokkal jobban él. (...) Az, hogy valaki tanyán él, azzal tovább őrzi a hagyományokat. Valahogy jobban odakötődik, a földszeretet, hazaszeretet mindig nagyobb bennük”. Életviteli keretként számukra a mezőgazdaság szolgál és ez az, ami a bourdieu-i értelemben vett habitusukat is alakítja. (Pokol 1997: 461.o.) Abban a kérdésben, hogy ki melyik életformát (a belterületit vagy a tanyasít) tartja előnyösebbnek, meghatározó az, hogy kit milyen (főképp gazdasági) szálak kötnek az adott településrészhez: „Nem is akarom feladni a külterületi életmódot, mert a kenyérszelet nagy része onnan van. Sok jövedelem származik belőle, és nem olcsó a tanyasi élet, nagyon sok jó oldala van: nem az a bezártság, mint akik a belterületen, keskeny földparcellákon élnek, kint óriási szabadság van, nagy területek vannak általában” (polgármester).

AZ ELMARADT PROSPERITÁS

Mint azt a bevezetőben már említettük, a falut tüzetesebben megvizsgáló látogatóknak hamar szembetűnik a nagyfokú elmaradottság. A park nem hozott fellendülést a település és lakói számára, ebben viszonylagos konszenzus van a lakosok körében:

„– *És azóta, hogy az emlékpark fölépült, ez hozott valami változást?*

– Itt semmit. Semmit a külterületen.

– *Tehát csak van?*

– Csak van. De hát azt mondták, hogy micsoda izé lesz itten, nagy változások, vagy micsoda, de a községben semmi.

– *Igazi haszna nincsen?*

– Abból élnek, hogy nem tudom, a megyei önkormányzaté az a terület, úgy kéne nekik ottan dolgozni, hogy körülbelül nullára fussa ki, hogy ne kelljen őket patronálni.

– *Tehát gyakorlati haszna nincsen?*

– Nincs a községnek semmi. Nem tudunk itten eladni se többet, szóval...

– *Mi arra gondoltunk, hogy Ópusztaszer nevét azért országszerte ismerik. Ez az ismertség számít valamit az ittenieknek?*

– Semmit. Semmit. Nézze, ez a község ugyanaz.” (mezőgazdasági őstermelő)

„Az, hogy a nemzeti park az létezik, külön, mint egy jogi személy, és egy nagyon jó üzlet, akár a csárdának, akár a boltosoknak, na meg az alkalmazottaknál, sokan dolgoznak ott, azt tudom, ismerem őket. De abból maga a község az nem sokat kap. Sőt, semmit se kap. Hát, aki ki tudja használni a turizmust.” (plébános)

Az egyetlen résztvevő a fókuszcsoporthoz, aki lát némi pozitívumot a park jelenlétében, az iskola igazgatója. Ő a következőképp vélekedik: „Az iskola, óvoda profitál a parkból. De kizárólag kulturális és identifikációs szempontból. Így forintálisan, csörgő forinttal nem, szellemi értékekben nagyon sokat profitálunk. Áttételesen is, munkalehetőség a szülőknek”

Mi lehet ennek az oka, amikor ez a település ad otthont az ország egyik legfontosabb turisztikai látványosságának? Az első gondolatunk abból indult ki, hogy a nemzeti emlékpark nem biztosít egy napnál hosszabb programot látogatói számára. A látogatók jó része olyan, leggyakrabban turistabusszal érkező általános- vagy középiskolás diák, akik délelőtt megérkeznek, megtekintik a parkot, majd késő délután a buszba visszazállva hazaindulnak. Szeged közelsége (és Ópusztaszerhez viszonyított sokkal gazdagabb kulturális kínálata) miatt azonban az utazásukat több naposra tervező látogatók is a városban töltik az éjszakát. A látogatók évi háromszáz ezres számához képest a faluban eltöltött 900 vendégéjszaka elhanyagolhatónak tekinthető.

Nem kell azonban a park vendégének feltétlenül a faluban töltenie egy (vagy több) éjszakát ahhoz, hogy a helyi lakosság és az önkormányzat mégis profitálni tudjon ottlétéből. A településen két, meleg ételt is felszolgáló vendéglátó egység üzemel. Az egyik közvetlenül a park bejáratánál található, a turisták – csillagászati árai ellenére – inkább ebben ebédelnek, vacsoráznak. A Szeri csárdát azonban egy, a megyében több hasonló létesítménnyel rendelkező szegedi nagyvállalkozó üzemelteti. A másik melegkonyhás intézmény, az Árpád vendéglő viszont egyrészt távol esik az emlékparktól, másrészt inkább a helyi alacsonyabb státuszú réteg ital fogyasztási igényeit elégíti ki, és ez a közönség a turistákat – a csárdánál jóval alacsonyabb árai ellenére – inkább taszítja, mint vonzza. A vendéglátó-ipari szolgáltatások hiányosságain túl szembevetődik az is, hogy az ide látogatókat – eltérően például a Balaton partjától vagy

a Halászbástyától – nem fogadja semmiféle bazársor vagy kirakodóvásár, pedig ebből a falu lakói komoly hasznot húzhatnának.

Megállapításaink szerint a hatalmas látogatottságból fakadó lehetőségek kiaknázatlan volta alapvetően három fő tényezőre vezethető vissza:

a) Az objektív lehetőségek nem olyan kedvezőek, mint ahogy a laikus ember első látásra gondolná. A park látogatottsága erőteljesen szezonális jellegű: „Az emlékpark is csak időszakosan tud foglalkoztatni, mivel hogy időszakosan van nyitva a skanzen, a Fesztvi Körkép az ugye állandóan nyitva van. De így sokkal kevesebb a dolgozói létszám, hogy ott működtessék ott az egész skanzent. Azt szokták, hogy októberben zár, és októbertől ápriliséig az ottani dolgozók elmennek jövedelempótló támogatásra” (polgármester). A látogatók az igen kevés kivételtől eltekintve csoportosan, egy napra érkeznek, és a „szuvenír-igényüket” a parkon belül ki tudják elégíteni: „Őnekik ott belül az a kerítés, belül, amit ott ők meg tudnak mutatni, ugye az van. De oda se bevinni, se kihozni nem lehet.” (mezőgazdasági őstermelő). „Az éttermek meghalnak, csak a helyi embereket kiszolgáló vendéglátóegységek maradnak talpon (...) a program egynapos, ez meghatározza a vállalkozások sorsát. Nincsenek olyan szolgáltatások, amik itt tartásuk a vendégeket. Ha nincs megfelelő étkeztetés sem, nem maradnak itt a vendégek.” (polgármester)

További problémát jelent, hogy maga a falu nem egy kifejezetten vonzó idegenforgalmi látványosság, így az olyan próbálkozások, mint a falusi turizmus, eleve kizártak: „Hát a falusi turizmus is úgy működik, hogy van látni való. Tehát olyan programok vannak, hogy egy hetet itt van. Itt nincs ilyen” (polgármester); „Ugye ez olyan, hogy eljön messziről, megnézi, semmi újat nem lát benne, hogy mittudomén egy fürdő, megfürdik, holnap elmegy, mögnézi, azt akkor aztán elmegy. Itt nincs sok látni való, semmi sincsen. Egyszer ha megnézi, és két év múlva megint megnézi, semmi újat nem látna a faluban. Ugyanazt lássa. Mondom, minket egyáltalán nem vitt ez följebb” (mezőgazdasági őstermelő)

b) A falu lakosai megfelelő ismereteik és a vállalkozói szemléletmód hiányából, szakképzetlenségükből fakadóan nem képesek megragadni a kínáló lehetőségeket. Történetileg a faluban nem alakult ki a kapitalista szemlélet-

módhoz elengedhetetlen gondolkodásmód. Az uradalmi cselédsorshoz, majd a szocialista kollektív mezőgazdasághoz szokott emberek nagy része képtelen a weberi értelemben vett kapitalista vállalkozói szemlélet szerinti életfelfogásra. (Weber 1979, 1982) Mi a kutatás során ez utóbbi jelenség okainak feltárására törekedtünk. Az önállótlan és a kezdeményezőképtelenség szinte teljes hiánya tapasztalható a faluban annak ellenére, hogy a fókusz-csoport résztvevői szerint hatalmas potenciális lehetőség rejlik a parkban: „a park óriási lehetőséget biztosíthatna, de nem tudnak élni ezzel” – véli a polgármester. A habitus kedvezőtlen voltáról a falu plébánosa a következőképp vélekedik: „A magyarázat az, hogy ezek az emberek tulajdonképpen sosem voltak szabadok. Ez az Ópusztaszer az ötvenes évekig egy tanyavilág volt. Teljesen szétszórt, majorok voltak, meg még ma is megvan. Ez a grófnak a tulajdonában volt, a Pallavicini grófnak. A cselédbirtokok leszármazottai élnek a mai napig, nekik mindig megmondták, hogy mit csináljanak. Nem köllött gondolkodni. Jól éltek, már olyan formában, hogy nem volt különösebb igényük. Utána bejött a tévészcsé a hatvanas években, akkor meg ott mondták meg nekik, hogy mit csináljanak. '89 után meg bejött az úgynevezett szabadság, és nem tudtak vele mit kezdeni, mert senki nem mondta meg, hogy mit kell csinálni. Aztán az élelmesebbje erőre kapott turizmusból, fóliázásból – meg lehet nézni a házaikat – és a többiek meg, akiknek nem is volt anyagi megalapozottsága, meg nem is gondolkodott, mentek a kocsimba.” A polgármester véleménye sem különbözik, ő a közeli Balástya községgel hasonlítja össze Ópusztaszert: „Balástyán kissé más a habitus, ott sok szorgalmas ember van, akik primer árút termelnek, és meggazdagodtak. Ott több a tehetséges ember. Ez a többi embernek is ott húzóerőt jelent, követnék a pozitív példát, ott önállóbbal az emberek”. Az emberek beletörődését, a változástól, újítástól való félelmét az általános iskola igazgatója a következőképp jellemzi: „Engem bánt, hogy végre elindultunk, és mégis vannak olyan visszhangok, melyekről már beszéltünk, mi is felnőttünk tornaterem nélkül, el bírtunk gyalogolni az ebédlőbe, minek ez a kövesút, előttem hagyják ki, mert nekem kocsim sincs. Minek ide ez a szökőkút, osztották volna szét segélybe.”

- c) A munkakapcsolat a park és a község vezetése között nem volt megfelelő. „Az intézmény nem fogadja el, hogy a falu része az emlékpark (...) »a falu-

ban korábban» Fontos lehetőségeket passzoltak el, személyi alkalmatlanság miatt. A téesz akkori vezetése sokban hozzájárult ehhez. A vezetők nem tudtak megegyezni a településrendezésben sem. A parkra pedig rátette a kezét a megye. Már csak kisebb lehetőségek vannak.” – véli a polgármester. Az iskola igazgatónöje is osztja ebbéli véleményét: „Ópusztaszer mint község azért vagyunk, és nagyon sokáig a park mellett léteztünk, de a kettő nem kapcsolódott össze, a saját önös érdekek kerültek előtérbe”. Az igazgatónő elmondása szerint volt olyan korábbi időszak, amikor az iskola teljes vezetősége ki volt tiltva a parkból.

A PARK ÉS AZ IDENTITÁS

Hipotézis-párunk második fele az ópusztaszeri identitás sajátos alkotóelemeire vonatkozik. A fókuszcsoporthoz tartozó interjú és a kulcsinformátorokkal folytatott beszélgetések alapján az alábbiakra bukkantunk:

- a) Olyan értelemben, mint ahogy azt a hipotézisünkben feltételeztük, nem létezik sajátos ópusztaszeri identitás. A helyiek mindenképpen tisztában vannak a park és a falu országos ismertségével, és önazonosság-tudatosságukban a park igenis szerepel, de sokkal inkább úgy, mint az idegenek számára egy, Ópusztaszer földrajzi elhelyezkedésének azonosítását segítő pont, mintsem úgy, mint a „szokványos” a lokálpatriotizmuson túlmutató, identitásalkotó tényező.
- b) Ugyanakkor a helyi identitásban meghatározó szerepe van a településen belüli lakóhely konkrét elhelyezkedésének, elsősorban a belterület-külterület dimenzió mentén. Erről bővebben írtunk a fejezet első részében, és a téma további kifejtésére a mentális térképekből nyert információkat tartjuk adekvátnak.

Az ópusztaszeri identitással kapcsolatban a fókuszcsoporthoz tartozó interjúk alapján azt állapítottuk meg, hogy az emberek mindenképp büszkék arra, hogy településük neve országosan ismert, ám identitástudatuk-

nak nem ez képezi a meghatározó részét. Arra a kérdéssükre, hogy jelent-e plusz érzelmi töltetet, vagy büszkék-e arra, hogy ópusztaszeriek, az igazgatónő például a következőket mondta el:

„Én ennyire nem élezném ki, hogy a park, én úgy gondolom, hogy Ópusztaszer nem csak a parkból áll! Ópusztaszer mint község, azért vagyunk, és nagyon sokáig a park mellett léteztünk, de a kettő nem kapcsolódott össze, a saját önös érdekek kerültek előtérbe. Tehát száz és száz szállal, még ha betelepült vagyok is, kötődnek egymáshoz az emberek is. Pozitívumnak tartják, hogy a település neve messze földön ismert. Az emberek büszkék erre, de az nem biztos, hogy csak az emlékpark felé. Ez a település, az emlékparkkal együtt. Most már hál' Istennek, ezt mondom, hogy az emlékpakkal együtt jelenti nekünk Ópusztaszer.” (...) „Nem biztos, hogy ez az emlékpark a településsel együtt jelenti nekünk Ópusztaszer. Én nem azt mondom, hogy Ópusztaszer, hanem a falu az emlékparkkal együtt. Hogy büszke vagy az emlékparkra? Így még nem tette fel senki a kérdést. Arra büszke vagy, hogy te itt élsz, hogy te ezért teszel, aki tesz, az büszke rá. Aki nem tesz, csak a kocsmába eljár, annak meg édes mindegy, hogy az emlékpark itt van, vagy nincs itt.

Ezek alapján ahhoz, hogy valaki identifikálódjon egy településsel, kevés az, hogy oda születik, vagy ott él. Sokkal inkább szerepet játszik az, hogy tesz-e valamit a településért. Ha ez a „befektetés” később megtérül, ez alkothatja az identitás bázisát Mivel az igazgatónő kívülről érkezett személy, saját bevallása szerint is sokkal többet kellett tennie azért, hogy a helyi közösség őt befogadja. Befektetett munkája révén vált ópusztaszerivé, identitását is a falu érdekében elvégzett rengeteg munka erősítette meg.

A helyi (többlet)identitás az aluliskolázott rétegek körében még gyengébbnek mutatkozott. A helyi östermelővel folytatott mélyinterjúból az derült ki, hogy az illető nem igazán tartja relevánsnak az erre vonatkozó kérdést, és e tekintetben is inkább a várt (és elmaradt) gazdasági fellendülést hiányolja:

„– *De azért, ha elmegy valahova, azért az gondolom csak egyfajta büszkeséggel tölti el, hogy...*

– Voltak is barátaim... nem tudom... valahonnan Zala megyéből, mondtam, hogy gyűjjenek, azt keressenek meg, aztán én elkalauzoltam őket. De mondtam, nekünk hasznunk ebből semmi, de semmi.”

A római katolikus pap meglehetősen lesújtóan nyilatkozik a helyzetről:

„– Ópusztaszeren azt gondolná az ember, hogy egy olyan identitást ad, vagy egy olyan löketet ad, tehát Ópusztaszer nevééről országszerte rögtön valakinek a park jut eszébe.

– De ez a döbbenetes, hogy még emberségben is nehezen érik el azt a bizonyos szintet. De nincs is nekik kulturális lehetőségük, meg igényük nincs, de nincs is semmiféle rendezvény. (...) Én ott »a parkban« ópusztaszeri embereket még rendezvényen nem láttam. Csak a gyerekeket viszik be, az iskolásokat⁴. Tehát ők »mármint az ópusztaszeriek« sokkal magányosabbak, attól függetlenül, hogy van az a híres objektum. Tehát éppen az, hogy amit mondtam, hogy ha ez a szíve Magyarországnak, akkor piszok beteg lehet. De hát reméljük, hogy nem ez. (...) Az ópusztaszeriek egy kicsit függetlenek a nemzeti parktól, legfeljebb munkaalkalmat ad nekik, de mást nem.»

Az Ópusztaszerrel, mint településsel való azonosulás még egy tekintetben problematikus. A falu ezt az elnevezést 1973-ban kapta, korábban az itt elterülő tanyákat a mai Dóc és Baks településekkel együtt Sövényházának hívták. Ez az elnevezés a mai napig él az idősebb lakosok, sőt még a pap fejében is, a ma használatos nevével gyakran keverik, néha nem is egyértelmű, hogy pontosan mire gondolnak.

A FÓKUSCSOPORTOS VIZSGÁLAT EREDMÉNYEINEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Röviden összegezve a fókuszcsoportos vizsgálat eredményeit, hipotézis-párunk első fele beigazolódni látszik, míg az identitásra vonatkozó részt elvetettük. Első feltételezésünk vizsgálatát azzal kezdtük, hogy megpróbáltuk a helyiek véleményét kikérni arról, hogy a prosperitás valóban elmaradt-e. Anyagi vonzatait tekintve ebben valamennyien egyetértettek. Ezek után megpróbáltuk ennek okait feltárni, és három, együttesen ható tényezőre bukkantunk. Ezek: az objektív feltételek a látszathoz képest kedvezőtlenebbek voltak, a vállalkozói szellem és a kapitalista habitus hiánya, valamint a település és a park vezetése közötti viszony igen rossz mivolta. Ez utóbbi öröndetes módon az elmúlt idő-

⁴ Ez tökéletesen egybevág az igazgatónő ide vonatkozó állításával

szakban javuló tendenciát mutat. Azt leszámítva tehát, hogy a község lakosai alanyi jogon ingyenesen látogathatják a parkot, továbbá mintegy ötven embernek ad munkalehetőséget a falu 2300 lakosa közül, általánosságban elmondható, hogy az intézmény jelenléte nem jelent komolyabb – és kézzel fogható – előnyt a lakosság nagyobb része számára. De mint arra az igazgatónő rámutatott, vannak olyan – látens – előnyök, melyek nem jelennek meg explicit módon például anyagi javak formájában, és ezek leginkább az iskolás korosztály számára jelentenek majd előnyöket.

Ez átvezet minket hipotézis-párunk második feléhez. Az ópusztaszeri azonoságtudatban a Nemzeti Történeti Emlékpark lényegesen kisebb szerepet játszik, mint azt korábban gondoltuk. Minél alacsonyabban kvalifikált, vagy alacsonyabb presztízsű egyénnel beszélünk, annál nagyobb volt az értetlenség az ópusztaszeri identitást firtató kérdések tekintetében. Ez alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a megkérdezettek identitását sokkal inkább az anyagi formában manifestálódott előnyök foglalkoztatják, mintsem Árpád vezér és a vérszerződés legendája. Az ismertség még nem jelent önmagában identifikációs bázist, a falu közösségi életét meglehetősen jól ismerő iskola-igazgatónő szerint az azonosulás akkor következik be, ha az ember tesz is valamit azért, amivel identifikálódni szeretne. Véleménye szerint az büszke az emlékparkra, aki büszke Ópusztaszerre is. Azoknak az inaktívoknak és alacsony státuszúaknak, akiket nem igazán foglalkoztat az identitás kérdése, teljesen mindegy, hogy ott van-e a park, vagy sem.

ÓPUSZTASZER MENTÁLIS TÉRKÉPE

A MENTÁLIS TÉRKÉPEZÉS, MINT MÓDSZER

Egy település (vagy egy településrész) mentális leképezése gyakran jelentősen eltér attól, ahogy ugyanazt a területet egy térképész ábrázolná. A lakók az egyes településrészek felé értékelő viszonyulást tanúsítanak. Az adott területről való vélekedésünket befolyásolhatja például a személyes kötődésünk, szubjektív értékrendszerünk, a településrészhez kapcsolódó személyes emlékeink, élményeink. Egyes részekhez a lakók bizonyos tipikus jegyeket kapcsolnak, például arra vonatkozóan, hogy azt a környéket kik lakják, milyen a házak ál-

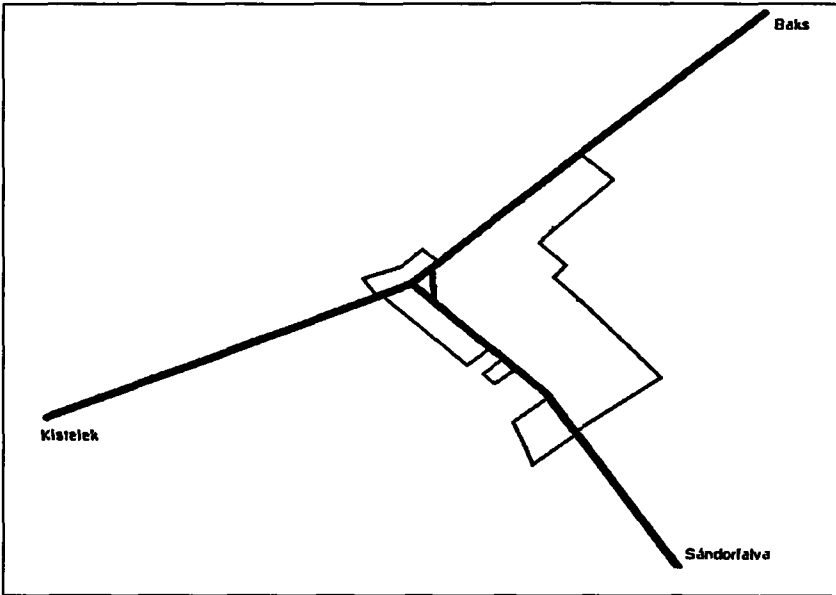
lapota, barátságos, vagy lepusztult vidék, stb. Ezeknek a vélekedéseknek egy summázott változatát ábrázolja az ún. mentális vagy kognitív térkép.

AZ ÁLTALUNK KÉSZÍTETT MENTÁLIS TÉRKÉP

Ópusztaszer általunk felvázolt mentális térképe 12 megkérdezett személynek a faluról alkotott kognitív képét foglalja magába. A megkérdezett személyek fejében azonban a település természetesen nem ugyanolyan formában él, ezért ellentmondásokkal is találkoztunk. Előfordult, hogy a megkérdezettek egyik fele egy bizonyos településrészt az út egyik, míg a másik felük a másik oldalára helyezte el. Ezt az ellentmondást nem feladatunk feloldani, ezért a kérdéses településrészt mindkét helyen feltüntettük.

A térre vonatkozóan a következőkre voltunk kíváncsiak: a lakosok ismerve alapján szerveződő településrészek elnevezésére és konkrét térbeli elhelyezkedésére, az ezeket összekötő útvonalakra, a falun belüli csomópontokra, valamint az általuk leggyakrabban bejárt és kiemelkedően fontosnak tartott útvonalakra. Végezetül érdeklődtünk az egyes településrészek és az ott lakók jellegzetességeiről, a velük kapcsolatos sztereotípiákról.

Mivel Ópusztaszer közigazgatási területe meglehetősen nagy, azt gondoltuk, hogy nem célravezető egy teljesen üres lapot átadni az adatközlőknek. Ezért elkészítettünk egy olyan sematikus térképvázlatot, melyen csupán a települést átszelő, Y-alakban elágazó főút volt feltüntetve:

Az elkészült rajzokat összesítettük. A végleges térképen csak azok a településrészek kerültek feltüntetésre, amelyet legalább a megkérdezettek egynegyede (3 fő) feltüntetett. Kíváncsiak voltunk a határ-és törésvonalakra, az iránypontokra is. A lakók a következő településrészeket nevezték meg:

Sorszám a térképen	A településrész neve	Határ- és törésvonalak	Iránypontok	Az ott lakókkal kapcsolatos sztereotípiák
1	Kisnyak			
2	Kutyanyak			
3	Kis-zer	dűlőúton túl	rontószéli út	cigányok, kitelepültek, néhol kiháló lakosság
4	Székelytelep	dűlőúton túl		cigánygyanús, kitelepültek, jötmének
5	Erzsébet-telep	máksor végén		sűrűn lakott, kitelepültek
6	Heffner-telep	kisteleki út mellett		

Kékesi – Mihálka – Szabó – Terbe

Sorszám a térképen	A településrész neve	Határ- és törésvonalak	Iránypontok	Az ott lakókkal kapcsolatos sztereotípiák
7	Máksor			
8	Zöldhalom („Grünberg”)	tározó		Kft, nagyban nyomják
9	Kis-országút	sándorfalvi út nyúlványa		
10	Öregnyak			
11	Rontószél			
12	Csajhát	Farkasmajori csatorna		cigányok (is) lakják
13	Rákosi sor			
14	Farkas-tanya	Farkasmajori csatorna	emlékpark	egy ember lakja
15	Pitricsom	erdőn túl		sűrűn lakott
16	Karakás-telep (Karakács-telep)			ott lakik a polgármester, pénzes nagygazdák lakják
17	Hantháza			félíg lakott
18	Pusztaszeri major	emlékpark mellett	emlékpark	szegények, de nem cigányok
19	Nemzeti Történeti Emlékpark			
20	Sándor-major			szegények, ritkásan lakott

A KÖZPONT PROBLEMATIKÁJA

A falunak külön érdekessége, hogy nincsen olyan, egyértelműen lokalizálható központja, mint amilyen a legtöbb hasonló településen van. A templom, a polgármesteri hivatal és a posta, az általános iskola földrajzilag meglehetősen távol esnek egymástól, tulajdonképpen a település belterületének legtávolabbi szegleteiben található. Ennek az okát a település kialakulásának sajátos történetében találtuk meg. Mint erre már korábban utaltunk, Ópusztaszer mai közigazgatási területén az ötvenes évek előtt nem voltak szabályosan kiépített utcák és házak, hanem a terület tulajdonosától (a Pallavicini családtól) bérelt majorok köré szerveződtek a szétszórt tanyák. A mai főutat és környékét erdő borította. Történelmileg a település (jobban mondva: az egész körzet, hiszen faluról még nem beszélhetünk) központja a Pallaviciniek vadászkastélya volt. Ebben az impozáns épületben ma pszichiátriai otthon üzemel. 1947-ig, az épület államosításáig ez a rész volt az uradalom központja. A főút közelében elhelyezkedő komplexumot vizsgálatunk során kizárólag az idősebbek jelölték meg a település központjaként, ők valószínűleg még emlékeznek a szocializmus előtti időkre.

Valamivel többen jelölték meg a kastélytól néhány száz méterre keletre, a falu szélén elhelyezkedő polgármesteri hivatalt és a postát. Ez a „közigazgatási központ” az ötvenes években épült; a falut átszelő főút mellett áll a két nem túl esztétikus földszintes épület. Előttük az utóbbi években kisebb parkot alakítottak ki padokkal, szökőkúttal⁵, amely ennek a résznek a centrumjellegét erősíti. Ezt a részt inkább a középkorúak jelölték meg Ópusztaszer központjaként.

A legtöbben azonban – főképp a fiatalabbak – az előzőekkel ellentétben a település központjának azt a teret tartják, ahol az általános iskola épülete, a legnagyobb élelmiszerbolt és az újonnan épült, tetszetős kivitelű rendezvényház található. Ezen a területen 1998 óta (vagyis a jelenlegi polgármester hivatalba lépése óta) nagy ívű fejlődés tapasztalható: a falu képébe nehezen illeszkedő, kétszintes, paneltechnológiával épült iskolaépület felújítása során

⁵ A szökőkút építése a lakosság egy részében ellenérzést váltott ki. Sokan fölösleges kiadásnak vélték, jobbnak találták volna, ha az összeget inkább szociális kiadásokra fordítják.

ízlésesebb nyeregtetőt kapott, valamint itt valósult meg az utóbbi évtizedek legnagyobb beruházása, a rendezvényház, melynek hiányát a település kulturális élete igencsak megsínylette.

HOL VAN A PARK?

Megfontolandó, hogy a térképet rajzoló tizenkét ember közül hatan a Nemzeti Történeti Emlékparkot egyáltalán nem tüntették fel kognitív térképükön, sem mint a település részét, sem mint iránypontot. A parkot a térképen feltüntetők egy része közelebb helyezte el Hantháza tanyaközpontot a település központjához, mint az emlékparkot⁶. Megemlítendő, hogy azokon a térképeken, amelyekre a parkot felrajzolták, a park felrajzolását minden esetben megelőzte más létesítmények feltüntetése. A parkot a község lakosai meglehetősen ritkán látogatják, dacára az ingyenes belépés lehetőségének. Az, hogy a ritkásabban lakott, ám a lakosok kognitív térképén mégis fontos helyet elfoglaló Hantháza jóval közelebb került a faluhoz, mint valójában van, alátámasztani látszik azt az állítást, miszerint a mentális térben a gyakrabban járt utak lerövidülnek. A ritkábban látogatott emlékpark messzebb, míg a sűrűbben látogatott Hantháza közelebb került a mentális térben, mint az valójában van.

Az, hogy az emlékpark, melynek a külső szemlélő kulcsfontosságú szerepet tulajdonít, ilyen meglepően alacsony számban került feltüntetésre, valamint a falu más létesítményeihez képest ennyire „sokadrangú” szerepet kap, véleményünk szerint cáfolja hipotézis-párunk identitásra vonatkozó részét. Vagyis a park nem játszik kulcsfontosságú szerepet az ópusztaszeri identitás kialakításában és formálásában.

ÖSSZEGZÉS

Településszociológiai kutatásunk témája Ópusztaszer község volt. A település országos ismertsége – amely az itt található Nemzeti Történeti Emlékparknak köszönhető – volt a fő tényező, amely figyelmünket erre a településre irányí-

⁶ Hantháza valójában közel háromszor olyan távolságra van a falutól, mint a park bekötőútja.

totta. Eredetileg a település példáján keresztül azt szerettük volna bemutatni, hogy egy ilyen kiemelkedő jelentőségű idegenforgalmi vonzeróval bíró látványosság miként járul hozzá a település fellendüléséhez. Ezzel szemben a település bejárását követően előzetes vélekedésünk revideálására kényszerültünk. Figyelmünk egyre inkább az elmaradt fejlődés okainak a feltárására irányult.

Vizsgálatunk vezérfonalául a következő hipotézispárt fogalmaztuk meg:

- A park léte nem gyakorol lényegi gazdasági hatást a településre
- Az országos hírnév büszkeséggel tölti el az ott lakókat

A hipotézis-pár első része a Park által gyakorolt objektív hatások tesztelésére, míg a második része a Park által gyakorolt, az „érzelmi” dimenzióban megmutatkozó hatások megragadására irányult. Hipotéziseink teszteléséhez a fókuszcsoporthoz interjúzás és a mentális térképkészítés módszerének alkalmazását találtuk célravezetőnek. A terepviszonyokhoz való alkalmazkodás kényszere által vezérelve, kiegészítő módszerként három kvalitatív interjú felvételére is sor került. Ezen interjúk nagyban hozzájárultak a településről szerzett ismereteink elmélyítéséhez.

A vizsgálat a következő eredménnyel zárult:

- Az Ópusztaszeriek egyetértenek abban, hogy a park óriási lehetőségeket jelenthetne, ennek ellenére úgy vélik, hogy ezt nem sikerült kihasználni.
- Pozitívként jelölik meg, hogy a park, ha időszakosan is, de mintegy 40-45 embernek nyújt kereseti lehetőséget. Az átmenő idegenforgalomból csak elenyésző mértékben képesek hasznot húzni. A sikertelenség okaként három tényező látszik kirajzolódni.
- A park és a falu vezetőségének rossz munkakapcsolata.
- A tradicionálisan mezőgazdasági népesség professzionális vendéglátással kapcsolatos ismereteinek/habitusának a hiánya.
- Az objektív feltételek kedvezőtlenek voltak.⁷

⁷ A park, mint látványosság csak igen rövid időre képes lekötni a látogatókat, a falu pedig önmagában semmiféle idegenforgalmi vonzeróval nem bír. A feltételek nem adták ahhoz, hogy több napra marasztalják a fizető vendégeket.

A hipotézis-pár második részében tett állításra reflektálva megállapíthatjuk: a helyiek tisztában vannak településük nevének országos ismertségével, ez azonban nem nyújt semmiféle alapot egy, a minden település esetében átlagosan meglévő lokálpatriotizmuson túlmutató büszkeségre.

A mentális térképek is megerősítik következtetéseinket. A térképrajzolásra felkért adatközlők mintegy fele nem is szerepeltette a településről készített mentális térképén a parkot. Ugyanakkor a mentális térképek és az interjúk egy másik fontos tényezőre is ráirányították a figyelmünket. A település nem rendelkezik tulajdonképpen centrummal. A kérdezettek mintegy három pontot jelöltek meg centrumként. Ottlétünk alkalmával e kistelepülés multacentralitásának okait is igyekeztünk feltárni.

HIVATKOZOTT IRODALOM:

- BABBIE, EARL: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest: Balassi kiadó 1996
- POKOL BÉLA: Szociológiaelmélet. Budapest: Felsőoktatási Koordinációs Iroda 1997
- WEBER, MAX: Gazdaságtörténet. Budapest: KJK 1979
- WEBER, MAX: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Budapest: Gondolat 1982

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- ERDEI FERENC: Futóhomok: A Duna-Tisza-köz földje és népe. Budapest: Athenaeum 1937
- FÉJA GÉZA: Viharsarok. Budapest: Magvető 1957
- KONCZ JÁNOS (SZERK): Ópusztaszer. Budapest: Kossuth 1998
- TROGMAYER OTTÓ: Szer monostorától Ópusztaszerig. Budapest: Magvető 1980
- VÁLYI KATALIN ET AL.: Ópusztaszer. Budapest: Száz magyar falu könyvesháza Kht. 2000